

Prólogos

ESCRITOS SOBRE ARQUEOLOGÍA
Xosé María Álvarez Blázquez

Xosé María Álvarez Blázquez
Álvaro Cunqueiro

Prólogo en *Vigo en su Historia*, Caja de Ahorros Municipal de Vigo. 1980

A historiografía viguesa, se non rica en exceso, ofrece no seu conxunto achegas moi estimables. Entre elas é de xustiza destacar o fito inicial que hai cento corenta anos plantou o primeiro historiador da cidade, Nicolás Taboada y Leal, coa súa *Descripción topográfico-histórica de la ciudad de Vigo, su ría y alrededores* (1840), o Romanticismo interrompe a solución de continuidade que nos estudos históricos localistas se abría en Galicia dende as postrimerías do Barroco.

Resulta curioso o fenómeno. A andaina cronística galega prodúcese ata entón dun modo cíclico, a xeito dun ganduxo de longas puntadas nese tecido que chamamos tempo. Aflora o fío condutor en determinadas etapas (antigüidade clásica, alta e baixa Idade Media, Barroquismo) pero permanece oculto durante dilatados hiatos, onde parece que ao home galego lle importa máis vivir a historia que se deter a relatala. Son, evidentemente, épocas de crise humanística, nas que nin sequera xorde xa a figura do invencionero forxador de falsos cronicóns.

A Taboada y Leal corresponde a honra de romper o encanto co seu ensaio histórico citado, obra en que o autor, fiel aos tempos novos, fai alarde dun criterio científico e un estilo sobrio, de costas a todo fárrago

declamatorio. Os estudos históricos monográficos sucédense a partir de entón entre nós, e esta renovada actividade xa non se interrompería en toda Galicia, onde agora mesmo asistimos ao lanzamento de tratados xerais de grande empeño. Non houberen eles sido posibles, precisamente, sen a achega dos estudos parciais do noso pasado, tanto de sucesos particulares coma de concretas áreas xeográficas, que viron a luz a partir da obra de Taboada y Leal. Ao ganduxo discontinuo e como vacilante (porque a voz vale por “hilo vano”, chamado á caducidade) sucedeu a recia puntada que deseña e fixa o tapiz.

Pero a Historia, porque se sucede a si mesma e porque é na súa esencia arcano e desafío, está en permanente transo de revisión. Remisa á entrega doada, cela os seus misterios con rigor de Cancerbero ou ben comprácese en mostrar a imaxe bifronte dun lano contradictorio, conflitivo e burlón. ¡Cántos monumentais edificios históricos viñéronse a terra, como as soberbias torres que “a su gran pesadumbre se rindieron” !. Na historiografía viguesa parece chegada tamén a hora dalgunhas revisións, ou, cando menos, de posta ao día no que toca a períodos e transos pouco estudados, acaso habilmente suplidos con cascote de recheo. Se en sucesos particulares como a Reconquista se conta cunha bibliografía densa e, en xeral, de calidade estimable, é moi pouco en cambio o que ata agora se investigou en amplos capítulos do pasado vigués, apenas entrevistados polos historiadores. José de Santiago y Gómez, na súa *Historia de Vigo y su Comarca* (1896) realizou un meritorio esforzo; pero, demasiado fiel ao afán de ensamblar o fluír histórico vigués no proceso xeral de Galicia e España, non acertou a destacar as coordenadas peculiares dun Vigo palpitante de vida propia.

Estas carencias, non imputables en concreto a ningún de cantos escribiron, con maior ou menor acerto, sobre o pretérito da cidade, han de verse xa suplidas de agora en diante ata facer posible a grande Historia de Vigo e a súa terra que todos esperamos. Un paso cara a esa meta constitúeo a presente obra.

En efecto, *Vigo en su Historia* é un traballo en equipo que pretende perfilar con trazos firmes aspectos importantes da vida histórica viguesa dende perspectivas pouco frecuentadas. Ao propio tempo procurouse que a obra non fose apenas unha suma de monografías, senón que respondese a un criterio de unidade, no ritmo e no modo, co fin de que a

acheга conxunta se aproximase xa, en canto fose posible, á Historia total que se postula.

Repitámolo, pois. Non é esta unha Historia de Vigo no concepto clásico, coas súas secuencias cronolóxicas en orde rigorosa e a súa concepción global, submisa a preconceptos de eficacia didáctica. Tampouco é unha suma de informacións oficialistas, desatenta ao acontecer demótico, que constitúe, en definitiva, o auténtico nervio da historia. É, en cambio, un carrexo substancial de documentación rigorosa, obxectivamente analizada polos seus respectivos autores e disposta no libro cronoloxicamente, pero sen pretensións de exhaustividade na sucesión temporal. Certamente, non está nesta obra toda a Historia de Vigo e a súa bisbarra, pero si (podemos ufanarnos diso) unha parte moi importante. Acaso a parte, ou as partes, que máis urxía sacar a luz ou ben esclarecer, en razón da precariedade dos seus tratamentos anteriores.

Así acontece en canto ao Vigo antigo, que soamente hoxe podemos entrever grazas a recentes descubrimentos arqueolóxicos na propia cidade e no seu amplo "hinterland"; ao Vigo medieval, os episodios do último terzo do século XV do cal se nos revelan agora con vigor insospeitado; ao curso demográfico da terra viguesa nos séculos XVI e XVII, coas súas incidencias económico-sociais totalmente descoñecidas ata agora; ao pulo mercantil e fabril do XVIII, alicerce indubidable do Vigo moderno; á cambiante fortuna do século XIX e a súa vigorosa entrada no mundo da dialéctica xornalística, auténtico pulso da vida intelectual naquela centuria; ao correlativo florecer da imprenta viguesa; e, en fin, en canto á orixinal, rica, nobre fisionomía arquitectónica da cidade. Aspectos todos que, sen desdeñar calquera outras facetas que a crítica poida sinalar como inxustamente preteridas, supoñen no seu conxunto unha acheга relevante para o mellor e máis puntual coñecemento da Historia de Vigo, dos seus homes e as súas terras.

Esta tarefa deberá ter continuación. A completala e perfeccionala están chamadas a novas xeracións de investigadores galegos, entre os que, loxicamente, os novos valores vigueses deberán contribuír en primeira liña. Estamos seguros de que o patrocinio da Caja de Ahorros Municipal de Vigo se fará patente, como agora, no momento da demanda.

Prólogo en *Ánforas Romanas en los caminos del mar*, de Pedro Díaz Álvarez. Museo Municipal de Castrelos. 1981

Xosé María Álvarez Blázquez

A laboriosidade e a bagaxe científica de Pedro Díaz Álvarez, home testanamente refuxiado en actitudes de modestia que o honran, queda unha vez máis patente nas páxinas do presente traballo de investigación e divulgación arqueolóxica. Traballo que, estou seguro, haberá de ser consultado e citado con frecuencia polos especialistas.

Porque, en efecto, a achega que o autor fai ao coñecemento dun aspecto tan importante da romanización galega como é o estudo das ánforas reviste caracteres reveladores que non poderán pasar desapercibidos. O coñecemento das rutas marítimas do comercio galaico-romano, así como o dos produtos obxecto deste, recibe agora achegas de grande interese que se, dun lado, confirman e inciden en feitos xa coñecidos, doutro lado abren perspectivas suxestivas para monografías similares referidas ao ámbito galego.

O documentado estudo de Pedro Díaz é froito de moitas xornadas de persoal e, tantas veces, desamparada actividade, soamente posible ao amparo da súa depurada vocación arqueolóxica. A tensa vixilancia, o rastrexo ilusionado, a paciente anotación de datos e informacións, a presenza inquisitiva en fogares e lugares, o amor indeclinable, en

suma, foron os recios perpiaños en que Pedro Díaz fundamentou esta nova mostra do seu calado quefacer. Pero aínda non abondaría todo iso se non puxese no seu empeño a simpática calor humana que transcende a cachón destas páxinas.

Efectivamente, lonxe da fría mecánica do laboratorio, da catalogación e a estatística, este arqueólogo-reporteiro que é Pedro Díaz ofrécenos un exemplo estupendo do home que “vive” a investigación. As notas anecdóticas, as visións ambientais, as miúdas peripecias rastreadoras que animan as páxinas do seu estudo científico poñen unha rúbrica de cálida emoción humana que en modo algún resulta fóra de lugar. Pola contra, nesa especie de noticia final vai toda unha mensaxe de *savoir faire* informativo, sen requintes literarios pero tamén sen frixideces académicas, que non hai razón para evitar en empresas desta índole. O que quere dicimos o autor é que o anecdótico non quita o científico, que a solemnidade da investigación e do estudo non está disputada co alarde e oportuna divagación.

Polo un e polo outro, polo que significa de achega documental e polo que ensina de captación e política de vontades, este traballo é exemplar. Dinos, entre outras cousas importantes, como o arqueólogo ha de saber impregnar de emoción comunicativa os profanos e indiferentes, de quen en gran parte depende moitas veces un achado ou unha noticia reveladora. E en proba diso aí está esa serie de ánforas romanas que hoxe se exhiben no Museo Municipal de Vigo, a máis ampla colección museística de Galicia, froito en boa medida das “redes de arrastre” e a capacidade manobreira de Pedro Díaz Álvarez, pescador sagaz e afortunado nas augas do trato cordial e persuasivo.

Eu, que son amigo seu dende a idade en que se fraguan as grandes amizades, sinto a entrañable compracencia de felicitalo publicamente en nome de todos cantos temos na arqueoloxía esa noiva de repostro, caladiña e submisa, que nos acompaña nas horas de desalento.

**Prólogo en
Excavaciones
Arqueológicas en el
Castro de Vigo, José
Manuel Hidalgo
Cuñarro.
Publicaciones del
Museo Municipal de
Castrelos nº 6. 1983**

Xosé María Álvarez Blázquez

Dentro da toponimia urbana de Vigo quizais non exista nome máis entrañable que o do Monte do Castro, ou, simplemente, O Castro. Diríamos que é algo así como o centro xeográfico e á vez sentimental da cidade. Parece coma se todos recoñecésemos nesta pequena altura que domina a urbe o asentamento xerminal, a raíz xenética do noso ser colectivo. Certamente, isto é así pero o sentimento xeralizado da poboación non arranca do previo cono alicerce histórico de tal feito, sen ou, quizais, dunha escura e como adiviñada memoria ancestral.

O vigués, xa o sexa de orixe, xa de adopción, ten no Castro o punto neuráxico da súa máis aguda sensibilidade cidadá. Subir ao Castro e dende alí contemplar á redonda o conglomerado urbano en crecente expansión co seu máxico ámbito de terras e mares, constitúe unha especie de catarse ennobecedor que ninguén deixa de exercer con certa periodicidade, coma si se tratase dunha práctica ritual inescusable. E cando queremos festexar ao forasteiro amigo que por primeira vez nos visita, o rito realízase como algo que ten xa connotacións de sacralidade. Se non o acompañamos ata a vella fortaleza e dende os

altos miradoiros o facemos contemplar o diorama circundante, sentiremos a sensación case sacrílega de privalo dun gozo moi próximo á celestial visión. Necesitamos observar como a súa mirada se pasma na contemplación e renovar ao seu lado o noso propio encandilamiento. Desta forma a amizade que nos liga ao viaxeiro estréitase aínda máis, por obra e grazas da común vivencia emotiva.

Calquera vigués que lea estas palabras poderá certificar que non son produto da paixón localista ou da fantasía literaria, máis ou menos propensa á exaltación lírica. Porque estas palabras responden a unha realidade de profundas raíces telúricas, con todo o vigor desas forzas ancestrais que atan o home aos seus querenzas máis inefables e, por ende, de máis saudosa raizame poética. A proba do dito estea no feito certo de que, unha vez aupados no cume do Castro, a penas precisamos o meu amigo forasteiro e eu cruzarnos unha palabra. A mera e silenciosa contemplación é suficiente para encher o gozo, e é nese mutismo contemplativo onde se asenta a fonda realidade do rito sacralizador. Como en todos os ritos, como en todas as adoracións.

Vallan estas palabras como exordio ou introdución ao breve estudo que a ocasión me brinda para facer un pequeno percorrido histórico en torno ao Castro de Vigo, o último capítulo da cal queda plasmado maxistralmente nas páxinas do presente opúsculo. Nelas o novo e infatigable investigador José Manuel Hidalgo Cuñarro ofrécenos a última hora arqueolóxica do que foron as primeiras horas vitais desta ocupación castrexa. No medio, entre aquel pasado remoto, tan vivo en suxestións, e este presente contemplativo, emocional e lírico, hai unha longa noite escura só iluminada de raro en raro por episódicos fogonzos de canóns e veloces voos de seta. Foron días de testanas guerras ou súbitas incursións, que a Historia recorda e a colectividade esqueceu. Tampouco eu repasará agora aquelas páxinas, porque o meu obxectivo é distinto.

Quero, sinxelamente, facer un percorrido histórico pola entidade toponímica que coñecemos hoxe como O Castro. A primeira pregunta que acucia a nosa curiosidade é a de cál sería o primitivo nome deste altozano que, dominando a ría, serviu de hábitat ao home ribeirán para o seu resguardo e defensa. Quedan probas evidentes de que con anterioridade ao seu poboamento polas xentes da Idade do Ferro

outras comunidades menos coñecidas se serviron xa das inmejorables condicións estratéxicas do Castro. Dun Paleolítico remoto, se ben indefinido cronoloxicamente, acháronse útiles nas estribacións do monte; dun Mesolítico ribeirán e pescador é xa máis abundante a mostraxe; dun Neolítico claramente definido na súa ferramenta (deixando a un lado as posibles supervivencias culturais) posuímos instrumentos localizados no propio enclave castrexo. Todo iso nos indica que durante milenios o home se beneficiou, por unha parte, das abundantes riquezas naturais da ría e os vales lindantes e, por outro lado, das excelentes condicións de habitabilidade, avizora e defensiva, do bastión costeiro.

Aqueles homes pre-indoeuropeos (dalgún xeito haberemos de chamalos) non podrecían por menos de designar cunha palabra distintiva ao lugar do seu asentamento, aínda no suposto de que este fose esporádico e circunstancial. A toponimia de Galicia é a máis rica, numericamente, de toda a Península Ibérica e nela dáse o caso de que cada palmo de terra posúe a súa específica designación. É así como persisten no noso chan multitude de nomes de lugar de significación indescifrábel, posto que responden a linguas arcaicas totalmente descoñecidas nos nosos días. En Galicia impera a minitoponimia e nin sequera o coñecemento pleno das linguas preceltas sería en moitos casos suficiente para darnos razón do engano orixinario de certos topónimos galegos.

¿Que poderíamos dicir, pois, sobre o primitivo nome do Castro de Vigo, perdido para sempre tras a súa romanización? Sinxelamente que, calquera que fora a súa designación preexistente á dominación romana, só o improbable achado dun epígrafe desta época podería darnos luz sobre o nome indíxena. Fontes reveladoras, como numismas e inscricións, serviron moitas veces para alcanzar tal coñecemento.

Un feito é evidente: o nome de Vigo é posterior ao que no seu día tería a poboación celto-romana asentada no Castro. Dito con outras palabras: o *vicus* ('barrio' ou "arrabalde") non foi outra cousa que a expansión en terreos costeiros do *castrum*, ou campamento fortificado no cume do monte. Foi o núcleo principal de poboación o que deu orixe, por segregación natural a un novo asentamento que recibiu o nome latino de *vicus*. A progresiva decadencia daquel ata a súa total extin-

ción e o fulgurante crecemento deste, explican, pois, a nova denominación, romanceada logo na forma Vigo, do que nun principio foi o poboación castrexa coa perda conseguinte do seu nome particular.

Soamente na provincia de Pontevedra existen máis de cen topónimos con idéntica denominación de “Castro” sen contar os numerosos sinónimos de *Castrelos*, *Castreliño*, *Castelo*, *Cidade*, etc. A algúns deles vai unida a específica designación epónima: *Castrogudín*, *Castrolandín*, *Castrovite*, *Castrotión*, etc. Outras veces únese algún dato histórico ou ambiental: *Castrovello*, Castro de Arriba, *Castroverde*.

Igualmente, o topónimo Vigo é frecuente en Galicia, aínda que en grao moito menor que Castro. En ambos os dous casos trátase de voces latinas que nada nos aclaran respecto aos posibles nomes preexistentes, se ben hai que dicir, polo que respecta a *vicus*, que esta designación supón un novo asentamento que talvez non suplantara a ningún nome anterior. Por primeira vez aparece documentado o nome do noso Vigo nunha acta de apeo destinada a determinar os seus límites co lugar de Canadelo, en data 9 de Agosto do 1097. Dada a veciñanza xeográfica de ambos os dous lugares, non cabe dúbida que o Vigo inicial se achaba en termos do Areal. Este era unha grande praia que se estendía dende a actual Alameda ata Guixar.

A autoridade do P. Flórez concorda plenamente cos datos achegados pola arqueoloxía. Di así o sabio agustino:

“O sitio primitivo desta Vila foi onde hoxe é Santiago de Vigo, á parte Oriental, onde os contratemplos de séculos, tremores de terra, e enches de augas tempestuosas, a foron despoboando. Pasose á falda próxima do monte Feroso, empezando a xente de mar a labrar alí casas polo sitio Ladeira, chamado hoxe Fonte de Vigo. Foi crecendo a poboación pola bondade e grandeza da ría, porto, abundancia de pesca, territorio ameno, moita froita, viños, e ceo moi alegre” (A. cit. *España Sagrada*, XXII, 190. Ed. de MDCCLXVII).

Efectivamente, nas inmediacións da desaparecida praia do Areal prodigáronse os achados arqueolóxicos, segundo testemuña Nicolás Taboada Leal, non só por examinalos persoalmente senón tamén polas noticias contidas nun manuscrito do século XVI, que el posuía e en parte transcribe (A. cit. *Descripción topográfico-histórica de la Ciudad*

de Vigo..., p. 165 e segtes. - Ano 1840). Todos os achados corresponden á época romana, se ben, desgraciadamente, ningún chegou ás nosas mans. Pero no ano 1953 eu mesmo tiven a fortuna de recuperar a magnífica colección de ronseis funerarios, datables no s. III da nosa era, que xacían sepultadas ao final da rúa de Pontevedra, extremo O. do Areal. Estas laudas demostran por si soas o desenvolvemento económico-social do novo poboamento. Resulta evidente que o arrabalde nacido do Castro situábase na zona marítimo-terrestre do Areal e a este lugar habemos de atribuír o comezo real da poboación de Vigo.

Agora ben, retomando o texto do P. Flórez atopamos por fin un nome específico do Castro: *monte Feroso*. Ninguén dubida da meticolosidade e puntual documentación con que traballaba o P. Flórez. Non é posible poñer en cuestión o topónimo *Feroso* utilizado por el aínda que ignoremos a fonte de procedencia e por moi tardía que sexa a noticia. *Feroso* parece proceder do lat. *ferox* no sentido de “arrogante, soberbio, animoso, valente”. Todo este conxunto de adxectivacións, ou calquera delas en particular, non son atribuíbles en boa lei a un simple accidente xeográfico. O lóxico é pensar que se relacionan máis ben co carácter das xentes que o habitaban. O caso non sería inusitado.

Botemos man por unha vez da fantasía, para preguntarnos: ¿sería a arrogancia e valentía dos poboadores deste monte fronte ao invasor romano o motivou de que o propio invasor lle adxudicase tal epíteto? ¿Acaso se refuxiarían no Castro algunhas huestes dos indomables Herminios, que tanta guerra deron ao propio Xulio César? Honestamente creo que a suposición etimolóxica non é desdeñable. En tal caso explicariábase doadamente que o novo bautismo, confirmado despois pola ocupación e romanización do monte, borrara toda pegada do nome primitivo. O que acaso resulte estraño é a perda relativamente recente do topónimo *Feroso*, que, como se observa, estaba aínda vivo en tempos do P. Flórez. O rápido crecemento de Vigo quizais contribuíse a relegar na conciencia cidadá a un segundo plano o papel histórico do monte, os vestixios da cal mostrarían apenas a primitiva condición de castro, isto é, a súa inicial función castrense, reafirmada coas modernas fortalezas do século XVII. Así pasou a chamarse “Castelo do Castro” o que antes era “Monte ou Castro Feroso”.

Escureceuse, en suma o cognomen adxectivo, conservado en cambio noutros lugares como Monfero, Monforte, Monteferro, etc.

Pero non conclúe aquí a problemática que suscita a toponimia do Monte do Castro. En efecto, sabemos que, cando menos dende a baixa Idade Media, existiu no mesmo cume do monte unha ermida dedicada a Nosa Señora. A paraxe recibiu o nome de *Nosa Señora do Castro*. Así o vemos escrito no primeiro documento gráfico ata agora coñecido da poboación viguesa. Trátase dun debuxo de inxenua perspectiva aérea que abrangue todo o recinto do Vigo vello, incluíndo un pequeno conxunto de forma oval na parte que despois ocuparía o Castelo de San Sebastián. No deseño esta zona denomínase “montecillo alto”. Tras a vila aparece o perfil conciso do monte, sen mostras de vexetación, e na cúspide figura unha pequena construción coa lenda “nra. Sede ^a de O clastro” [sic]. Tan interesante documento gráfico foi localizado recentemente polo arquitecto vigués don Jaime Garrido no Arquivo Xeral de Simancas, entre papeis do ano 1597. (Cfr. A. cit. Consideraciones en torno al dibujo máis antigo coñecido de Vigo, “Faro do Vigo”, 31-V-1981). Como dixemos, o Castro ou Monte Feroso aparece xa totalmente despoboado, mentres a vila se asenta na Ladeira, nunha difícil ascensión dende as propias ribeiras do mar, sen ningún tipo de estruturas defensivas, antigas ou modernas. Tampouco quedan vestixios do conflictivo Castelo do Penso nin da igrexa anexa de Santiago do Penso, distinta, claro está, da primitiva de Santiago de Vigo, sita no Areal. Respecto a este barrio, perfílase claramente o seu profundo areal, coa lenda “porto das barcas e todos os xéneros de naos e navios”. Á altura de A Laxe existía un pequeno peirao.

Ata mediados do século XVII Vigo careceu de fortificacións. Durante a baixa Idade Media dominou a poboación o citado Castelo do Penso, a situación exacta da cal se descoñece, se ben parece deducirse de certos datos que se asentaba a media aba do monte, na zona do posterior Castelo de San Sebastián. A fortaleza de O Penso era residencia do Gobernador da vila, posto nela polo Arcebispo de Santiago, señor temporal de Vigo. Polos anos 70 do século XV a súa posesión foi moi debataída, apoderándose do castelo temporalmente don Pedro Madruga, en litixio permanente coa familia dos Pazos Figueroa, que a señoreaban. A loita pola posesión de Vigo e a súa fortaleza durou varios anos, coas

consequentes alternativas. As perdas humanas e económicas da poboación viguesa fixéronse insoportables, ata o punto de que, reconquistado á fin o castelo do Penso, e xa case en estado de ruína, o Arcebispo don Alonso de Fonseca ordenou a súa demolición e mandou levantar no seu lugar unha simple torre. Coa pedra sobrante construíronse as casas da Ladeira que viñeron a substituír as antigas moradas, case todas elas de madeira. (Cfr. José M^a. Álvarez Blázquez, “Cuadros de Vigo en la Edad Media”, na obra *Vigo en su Historia*, 1980).

A nova torre recibiu tamén o nome do Penso, aínda que posteriormente fose coñecida como Torre da Pulguiña, acaso pola súa proximidade ao baluarte do mesmo nome, pertencente ás novas fortificacións.

Trouxen a colación o famoso Castelo do Penso por dúas razóns: primeira, porque representou a transición entre o primitivo castro (fortaleza amurallada) e o posterior sistema defensivo da vila de Vigo (muralla circundante da poboación e fortes do Castro e San Sebastián); a segunda razón estriba no interese do topónimo “O Penso”, que abrangúa non só o castelo senón tamén a igrexa de Santiago. Un recente traballo do prof. Millán González-Pardo proporciónanos a pista sobre a posible orixe deste topónimo. Nun traballo sobre o Ara a Cosus de Romay Vello escribe Millán:

“Teño por moi posible que o topónimo desta paraxe, O Peso, que non ofrece signo ningún de ser poboado xamais, garde relación coa localización neste do altar sacrificial pagán. Pois do latín pendere deriva, en efecto, entre outras especializacións semánticas, coa de pendere pecuniam, stipendium, vectigal, tributum, etcétera, é dicir, “aprontar ou aboar diñeiro” ou “pagar” polos devanditos conceptos, tamén a de pendere poenas, supplicia, crime, culpam, é dicir, “expiar ou sufrir castigo, suplicio ou pena. Equivalería lugar de O Peso (<pensum) a “sitio de castigo, sacrificio, execución ou axustizamento” (“El Museo de Pontevedra”, XXXIV, 98).

Polo tanto o noso Castelo do Penso (sendo Penso equivalente a Peso, se ben máis próximo ao étimo latino) pode relacionarse, ben cun lugar de sacrificios pagáns, ben coa localización dun rolo ou picota con destino á execución dos condenados á última pena. En calquera de ambos os dous casos se explicaría a erección posterior dun templo cristián, e mesmo podería ter relación con todo iso a sacralización do

cume do monte mediante a ermida dedicada a Nosa Señora. Desta ermida gárdanse aínda recordos históricos. Parece ser que foi lugar de moita devoción. Segundo algunhas referencias, ata finais do século XVIII e xa absorbida polo recinto amurallado, estivo aberta ao culto e ao coidado nos seus últimos tempos dunha ermitá, de nome Felipa.

Aínda resta por aclarar outra posible designación do Castro, segundo unha referencia de don José Espinosa Rodríguez, quen inicia un capítulo dedicado ao Castro con estas palabras:

“O castelo do Castro, chamado no século XV “Castro de Castelón Lombeiro” áchase coroando o outeiro do Feroso” (A. cit., Tierra de Fragoso, p. 180).

Como queira que o Sr. Espinosa non documenta esta designación toponímica, plenamente romance, non nos é posible aceptala sen reservas, entre outras razóns porque no século XV non existía no Castro máis castelo que o sobradamente coñecido do *Penso*. Non é dubitable, non obstante, que o Castro fose denominado no seu conxunto Castelo, posto que no citado século XV persistirían sen dúbida restos das vellas fortificacións, foxos e terrapléns da antiga poboación castrexa. Pero o que hoxe coñecemos como Castelo ou Castelo do Castro é a obra erixida de nova planta con motivo da guerra con Portugal (1640-1668).

José de Santiago y Gómez, pola súa banda, di que Vigo:

“é unha das máis importantes cidades de Galicia, e se asenta na falda dun outeiro chamado Feroso, hoxe Castelo, que forma unha das estribacións do monte do Castro, o cume da cal está coroado por un forte castelo” (A. cit., Historia de Vigo y su comarca, p. 23).

O mesmo historiador, seguindo a Taboada escribe máis adiante: *“Tamén afirmaron algúns respectables xeógrafos antigos que existía no mesmo outeiro en que se asenta a cidade de Vigo, ou nas súas inmediacións, unha cidade que cando a conquista dos romanos se chamaba Lambriaca ou Lambriga, aínda que logo máis modernos historiadores queiran dar este nome a outra poboación que se chamaba Abricobriga, situada tamén na Ría de Vigo, non lonxe de Baiona” (Op. cit, p. 37).*

De sobra sabemos o perigoso e escorregadizo que resulta deambular polos camiños toponímicos da xeografía clásica, corcosida ao fío de informacións verbais, sempre vagas e imprecisas.

O mesmo acontece respecto do nunca concluintemente aclarado *Itinerario de Antonino*, que na súa *Vía per loca maritima* cita a *mansión Vico Spacorum*, reducida por distintos autores a un suposto ‘Vigo dos Spacos’. O estado da cuestión foi posto de manifesto, en termos de crítica ao meu modo de ver acertada, ou cando menos prudente, por Fernando Acuña Castroviejo, coa seguinte exposición:

“Das tres grandes vías que figuran no Itinerario de Antonino (século III) soamente a nº20 ten posibilidades de discorrer pola bisbarra viguesa. Esta vía, coñecida como per loca maritima, é unha das que suscitou máis controversias en canto ao seu trazado. Aquí soamente nos interesa tratar que a parte que corresponde á zona que estudamos e que correspondería ao traxecto da primeira mansión Aquis Celenis e á terceira Ad Duos Pontes, pasando pola segunda Vico Spacorum. As discusións derivanse da localización destas mansións e do comezo do tramo. Así o primeiro problema xorde ao situar Aquis Celenis. Para algúns autores (Barros Sibeló, Monteagudo, Estefanía, etc.) esta mansión non ten nada que ver coa do mesmo nome da vía nº 19 que correspondería a Caldas de Reis, senón que se trataría doutra distinta, o nome da cal estivese errado e que se chamaría Aquis Baenis, situándose na desembocadura do Miño quizais en Caminha. A partir de aquí todo o trazado iría, despois de atravesar o río, cara á segunda mansión (Vico Spacorum) a través dunha ruta que uniría Tui con Vigo polo interior ou ben bordeando toda a costa por Tomiño, A Guarda, Oia, Baiona e Panxón segundo pensa M. do Tamuxe. Esta segunda mansión identificaríase coa actual cidade de Vigo. Dende aquí a vía iría á terceira mansión Ad Duos Pontes que se sitúa en Pontevedra. Agora ben, (prosegue Acuña) este trazado non o admiten autores como López Ferreiro, Bouza Brey e Arias para os cales a Aquis Celenis desta vía é a mesma que a da nº 19 polo que o comezo do trazado hai que situalo en Caldas de Reis, co cal a probable vía que pasaba por Vigo non tería nada que ver coa per loca maritima. Ante estas dúas posturas tan enfrontadas hai que pensar en cál é a certa. A nosa opinión é que, á vista dos razoamentos que dan os distintos autores, válidos nalgúns dos seus puntos, o problema aínda non pode considerarse resolto. O que é indubidable é que pola costa, dende A Guarda, discorría un camiño romano o cal é visible nalgúns tramos; que Vigo nesta época era un centro importante, segundo veremos con detalle nos próximos

apartados, e que, en principio, non hai nada que se opoña a que aquí estivese situada unha mansión que sería a da vía per loca marítima, se se admite o seu paso por esta zona, ou sería outra pertencente a unha vía que non figurase no Itinerario de Antonino. Con respecto ao termo Vico Spacorum, Bouza Brey aventurou unha teoría, seguida posteriormente por Arias Bonet, segundo a cal este nome non sería o correcto xa que existiu un erro nas transcricións do Itinerario de Antonino polo que a lectura debía facerse como Vicos Caporum, que podería traducirse como as aldeas dos Cáporos. Agora ben se isto se admite teríamos que supoñer que as xentes que poboaban Vigo pertencían aos Cáporos e non aos Helleni como parece deducirse das fontes literarias, segundo vimos anteriormente” (A. cit., “Vigo en la antigüedad”, en Vigo en su Historia, pp. 40-41. 1980).

En calquera caso, volvamos repetilo unha vez máis, o nome de Vigo xa non pertence ao Castro senón á nova poboación xurdida del.

Resumindo canto ata agora queda exposto, chegamos ás seguintes conclusións:

1ª: O nome indíxena do Castro de Vigo, é dicir, o anterior á invasión romana, é para nós descoñecido.

2ª: A designación *Feroso* puido ter a súa orixe, precisamente, ao tempo da conquista e romanización do castro e, probablemente, en razón da forte resistencia oposta ao invasor.

3ª. O nome Vigo deriva do vicus ou arrabalde nacido tras a pacificación, na zona do Areal.

4ª: A vila medieval foi unha consecuencia da expansión do vicus e asentouse na zona do monte chamada *Ladeira*, entre o mar e o “montecillo alto” do debuxo de 1597.

5ª: Topónimo posterior á romanización, situado na parte media do monte, sería o lugar do Penso, quizais antigo asentamento dun altar pagán ou ben sitio destinado a axustizamentos. Alí houbo un Castelo do Penso e unha igrexa dedicada a Santiago.

6º: A parte correspondente á acrópole castrexa recibiu o nome de Nosa Señora do Castro.

7º: O topónimo Castelo ou *Castillo* nace probablemente a partir da segunda metade do século XVII, cando se constrúe a fortaleza.

8º: Se a mansión *Vico Spacorum* se refire a Vigo, como é probable, non tería xa relación coa primitiva poboación castrexa

senón co núcleo urbano segredado dela. Teñamos en conta que o *Itinerario de Antonino* e os ronseis funerarios achados no Areal son coetáneos.

O presente traballo de José Manuel Hidalgo Cuñarro vén a poñer de manifesto a extraordinaria importancia do Castro de Vigo, xerme da máis moderna e populosa cidade de Galicia. Pola situación da zona explorada, a media aba do monte, dedúcese que o hábitat castrexo logo romanizado debeu ser moi populoso. As grandes obras de fortificación realizadas no monte a mediados do século XVII impídenos hoxe explorar o subsolo da meseta e zonas intermedias, onde é seguro que a poboación castrexa se concentraría, dando lugar á parte máis nobre e coidada do poboado. Pode dicirse que o que agora coñecemos gracias ás diversas campañas de escavacións arqueolóxicas representa unha mínima parte do que os séculos sepultaron e destruíron. Pero a pesar disto a riqueza e variedade dos vestixios exhumados é realmente inusitada, tendo en conta que se traballou nunha zona “pobre” da poboación. Isto revélanos que a devandita poboación castrexa gozaría dun bo nivel económico, especialmente a partir da romanización.

Este feito histórico preséntase agora, tras as dúas últimas campañas de escavacións, como moi cedo, pois as datacións que nos proporcionan algúns obxectos (moedas e cerámica, principalmente) lévannos cando menos ao terzo final do século I a. de C. O estrato da romanización plena ofrece vestixios elocuentes dun alto nivel de vida, que por si solo xustifica a parcial emigración ao vicus asentado no Areal, ao efecto de incrementar o comercio naval e a extracción pesqueira.

Polo rigor científico do labor levado a cabo nas últimas campañas, baixo a dirección de Hidalgo Cuñarro, o Castro de Vigo ofrécenos agora unhas páxinas preciosas do seu remoto pasado. Xa é posible falar con ideas firmes e concretas sobre aqueles días aurorales de Vigo; xa podemos coñecer a procedencia da cerámica que utilizaba a súa poboación e a súa cronoloxía aproximada; xa estamos en condicións de intuír o status socio-económico do poboado e as súas relacións con outros puntos da Romanía. Relacións que, sen dúbida ningunha, terían lugar principalmente por vía marítima.

Por outra banda, o estudo estratigráfico da zona escavada coas mostras do enxoval respectivo, fala claramente dunha evolución progresiva, tamén reveladora. Á rica mostraxe da cerámica indíxena, que xa coñeciamos parcialmente dende 1950 e 1970, superponse outro non menos valioso de produtos importados, sen que falte sequer unha bela mostra da glíptica romana ao lado de ou tras pezas de adorno persoal e uso doméstico: fíbulas de diversos tipos, agullas para o pelo ou "*acus crinalis*", unha espátula de posible uso cosmético, fichas vítreas de xogo, etc. etc. Todo iso queda de manifesto ao longo das páxinas do presente estudo apoiado na erudita documentación, necesaria para establecer paralelos para estilos e cronoloxía.

Estamos, pois, en presenza dun traballo sumamente meritorio e revelador. Este traballo demanda o complemento de novas exploracións sistemáticas no Castro ás que sería conveniente engadir unha serie de exploracións noutras zonas, que con seguridade delatarían novos puntos fecundos de exploración. Do entusiasmo e da bagaxe científica de Hidalgo Cuñarro e o seu esforzado equipo de novos colaboradores cabe esperar aínda novos froitos, novas luces e unha mostraxe cada vez máis rica de pezas e datos arqueolóxicos. Poño toda a miña fe de vello "arañador" do Castro nesa futura tarefa dos mozos que tan dignamente recolleron o facho das nosas mans, E ao dicir "nosas" refírome ao ilusionado equipo que en anos precedentes formamos Ángel Ilarri Gimeno, Pedro Díaz Álvarez e eu mesmo.